

הקירטן

פלורה סמואל

העדות שעלו לישראל והשתקעו בה הביאו אתן אוצר בלום של פולקלור; אמנם הן דבקו בקנאות באמונתן הדתית, אך עם זאת אימצו לא מעט מהתרבות ומהמנהגים החברתיים של המדינה שבה חיו, כל עוד אלה לא סתרו את עקרונות היהדות. ה'קירטן' הוא אחד מדפוסים חברתיים-תרבותיים אלו. הוא נוצר במדינת מהאראשטרה שבהודו, נקלט על ידי עדת 'בני ישראל' בהודו ושימש כאמצעי להפצת ידיעת התנ"ך בקרב בני העדה. כן סייע ה'קירטן' להתמודדות עם קשיים חברתיים שהתעוררו מעת לעת. לרוב סיפר הקירטן על דמות או אירוע שאופיים אפי. ה'הרידס' או ה'קירטנקר' (המספר) חיבר את הסיפורים והוסיף עליהם שירים שהושרו בלוויית נגינה. המוסיקה והשירה תרמו ליצירת אווירה היפנוטית.

המילה 'קירטן' נגזרה מהשורש 'קרי' בשפת הסנסקריט, שפירושה להלל ולשבח. כתבי הקודש של ההינדו כתובים בסנסקריט 'דבהבני' (שפת האלים) – ולכן רק הברהמינים (כוהני הדת) הורשו לדבר בה, ולכתות הנמוכות יותר, ולנשים, אסור היה להשתמש בה. כת הברהמינים ניצלה את בורותן של הכתות האחרות כדי לשמור על עליונותם. כנגד ניצול זה התקוממו רפורמטורים דתיים (כמו טולסידס, טוקראם, ראמדם וכיו"ב) ותרגמו את כתבי הקודש לשפות המקומיות השונות, תוך שהם עורכים את תוכנם על מנת לסגלם להבנתו של אדם מן היישוב.

שהותם של בני ישראל בהודו החלה, לפי מסורתם, לפני למעלה מאלפיים שנה. בגלל ניתוקם הממושך משאר הקהילות היהודיות בעולם, למעט דיני הכשרות, ברית מילה, שמירת השבת, קריאת שמע ואבלות, היו חייהם הדתיים-הלכתיים דלים ביותר. עם גילוי של שבט אבוד זה במאה השביעית לספירה חודשו החיים הדתיים של הקהילה והיא שבה אל מקורותיה. מספר משפחות (כמו ג'ירדקר ורג'פורקר) שהעמידו מנהיגים דתיים מקרבן תפסו את מקומה של ההנהגה הדתית.

בעקבות השלטון הבריטי החלו מיסיונרים נודדים לפעול באינטנסיביות בקרב היהודים. תוצאת פעילותם של המיסיונרים היתה הפוכה מציפיותיהם. במקום למשוך את היהודים לנצרות, הם העמיקו את זהותם היהודית. כך למשל תרגומו של התנ"ך על ידי המיסיונרים לשפה המארית והפצתו בקרב היהודים אשר לא ידעו אנגלית או עברית הביא לידיעתן ולהכרתן של שכבות רחבות בקרב העדה.

מספר מנהיגים דתיים בעדת 'בני ישראל' הבינו שגם ה'קירטן' עשוי לשמש בהפצת ידיעת התנ"ך בקרב העדה. הם בחרו דמויות ואירועים מן המקרא, הכינו טקסטים מפורטים

אודותיהם, חיברו שירים ויצרו מוסיקה מתאימה. הדמויות שנבחרו כנושא המוביל בקירטנים היו בדרך כלל דמויות כמו יוסף, משה, דניאל, דוד המלך, שמואל, ר' עקיבא, רות, חנה ושבעת בניה, המקבים וכו'.

את הקירטנים ביצעו באירועים דתיים וחברתיים. את שירי הקירטן שרו ברגע המתאים בסיפור העלילה. אחרי כן הסבירים הקירטנר (בדרך כלל מחבר הטקסט) לקהל. לעיתים קרובות הוא אף אילתר סיפורים ופעמים גם הוסיף דברי מוסר ברוח הסיפור. לא פעם הקירטנר שיחק את תפקידו בהרמת קולו או בהנמכתו. למעשה כישורו יצר את האווירה הנכונה. את שירת המקלה (גברים, נשים, בנים או בנות) ליוו בנגינה בכלים מסורתיים, כמו הארמונים, טבלה, טאלס או אפילו אינדגנאי, כלי בעל מיתר אחד. לעיתים קרובות התבססה המוסיקה על מקצב שיר מסורתי כגון אובי, גינדי, שארדולה ויקרידיטה וכו'. מקצבים אלה היו מוכרים היטב, ולכן לא היה צורך להלחין מנגינות בנפרד. לעיתים אף השתמשו במנגינות של שירים פופולאריים.

למרבה הצער, רוב החומר של הקירטנים אבד, ומה שנשתמר הוא קומץ מאוצר גדול שאבד. אך גם בקומץ זה יש כדי להאיר את העיקר. גם שמות המחברים אינם ידועים ברובם, ומאלה הידועים נציין את המחברים יוסף חיים אווסקר, פרופ' ג"ד אהרון, עו"ד א"מ ציינולקר, שלום ציולקר, רבקה ראובן, ד"ר אהרון סמסון, סמסון דודגי, א"י טלגונקר, ע' סמואל, ס"ע סגונקר וד"מ סמואל – כולם כבר הלכו לעולמם.

ארגון נשות הודו של לוד, שהוקם בשנת 1969, החייה את המסורת של הקירטן בניסיונו לשמר ולתעד את הפולקלור היהודי-הודי עבור הדורות הבאים. הארגון חב תודה והוקרה מיוחדות למר לוי יוסף דיגורקר ז"ל מלוד, אשר עמד על כך שמסורת הקירטן תתפוס שוב את מקומה הראוי ואף הציע את עזרתו. מר דיגורקר ז"ל מסר לארגון חוברת שירים המלווים קירטן על יוסף. השירים חוברו על ידי חותנו, יוסף חיים אווסקר ז"ל מקראצ'י (בפקיסטן), בשנת 1912. עד עתה הציג הארגון שלושה קירטנים בישראל: סיפורו של יוסף, סיפור חנה ושבעת בניה וסיפורה של רות; סיפור חייו של משה עומד להיות מוצג בקרוב.

למרבה הצער, מר יוסף דיגורקר לא זכה לראות את חלומו מתגשם. הקירטן הראשון, על יוסף, הוצג לראשונה בארץ רק לאחר פטירתו של מר דיגורקר; הארגון הקדיש את ההופעה הראשונה לזכרו.

באיסוף החומר על הקירטן התמזל מזלנו ומצאנו רשימת קירטנים הכוללת את תאריכי חיבורם, מקומות הצגתם ושמות המספרים מ"ב באוגוסט 1880 עד 27 באוגוסט 1889. עד לשלב זה עלה בידינו לאסוף חומר על עשרה קירטנים, ואני מקווה לקבל סיוע ותרומה לפרסומם בספר.

להלן מובאים השירים בתרגום לעברית, ותקוותנו שהקורא ימצא בהם עניין.

הקירטון: חנה ושבעת בניה

- תרגום: גב' פלורה סמואל
ביצוע: ארגון נשות הודו, לוד.
מקום: אולם שרה סולומון, לוד.
ביצוע ראשון: שבת, 7 בדצמבר 1991.
שרות: גב' חנה רוהקר, לוד.
גב' אייזי גירד, לוד.
מספרת: גב' גרלי גגי.
שירים מקוריים חוברו על ידי: מר נתן סולומון סטמקר מסטמקר, סנגיט וידיליה, בומביי.
שנת החיבור: מהדורה ראשונה: 14 בדצמבר 1935
מהדורה שנייה: 30 במארס 1958

גב' פלורה סמואל ביום עיון באוניברסיטת בן-גוריון שהוקדש לתולדות יהודי הודו (1982)

הקירטן מתחיל בשבח והלל כנועים לה:

שיר מס' 1

אל רחום! אנו מרוממים אותך, מנהיגנו!
נתחיל סיפורנו בשמך.
אתה שהחרבת את ששת הצרים,
אתה המגן על האומללים,
אתה הנותן תבונה לשרת את האנושות,
מי יתן ויהיו גופנו, תבונתנו ורכושנו מועילים,
וכל אנוכיות תרחק מעמנו
נספר גדולתך ושבחך.

המספר: בתקופת שלטונו של אנטיוכוס הרביעי סבלו היהודים עינויים קשים וסבלם מתואר בשיר הבא:

שיר מס' 2

מלך רשע ואכזר מלך בכנען –
העם סבל יומם ולילה,
הנתינים היו אומללים וקצו בחייהם.
המלך אנטיוכוס היה המלך הנורא
וקשים היו חיי האדם,
בנסותו להטות אותם לדת רעה
בעינויים קשים.

המספר: והנה סיפור המעשה על גבורת המקבים שאותו מטפריים בחנוכה, וכיצד בזו אנטיוכוס את בית המקדש:

שיר מס' 3

העם (היהודים) התפלל לה' בהכנעה בבית המקדש
בהתקיפו והקיפו את בית המקדש
הפגין אנטיוכוס את עצמתו הנוראה
מלך זה, התגלמות הרשע, גזל את האוצרות
ואת המנורה ונשאם משם,
והיהודים חסרי אונים
נעלם אומץ ליבם

המספר: הוא אף החריב את העיר ועינה את היהודים המאמינים:

שיר מס' 4

המלך האכזר אפף הכל בחטא
בהקימו אלילים וכפה את היהודים לעבוד אותם
אליעז הזקן, יהודי נאמן,
הקריב את חייו בסירובו לאכול טריפה.
יהודים נאמנים אחרים נפלו קרבנות בחוצות,
אמהות, נשים, אבות ובנים אבלו.

המספר: באותה עת, אשה יהודייה ושמה חנה הקריבה הכול; סיפורה נוגע בעמקי לבנו; חנה ושבעת בניה; שמעו עד כמה היו נאמנים לאמונתם.

שיר מס' 5

גורלם כליאה.
לחנה שבעה בנים.
החיים חסרי פשר ואכזריים.
והמלך דן אותם למשפט.
אך עשרת הדיברות היו חרותים בעוז בליבם,
והמלך עינה את גופם.

המספר: שמעו את אשר אמר המלך לאחד מבניה של חנה:

שיר מס' 6

הנני מצווה עליך להשתחוות,
הישמור עליך אלהיך מכל רע אם תמרה פי?
צו אלהי חרות בלבי
ואין לי כל מקום אחר לעבודת האל
והנני דוחה את אלילך המאובן
עבורי אין משמעות לחיים, לאושר ולהנאה
ואין הם מפתים אותי.
עיקש הנך לשוא.
חמתו של המלך מעבירה אותו על דעתו
ואין שיעור לעינניים שהוא מטיל.
האש כילתה את גופו העדין של הנער.

המספר: ושמעו מה אירע לבן השני כאשר ציווה עליו המלך להשתחוות בפני הפסל:

שיר מס' 7

עמד אל מולו באומץ לב,
ללא חיל או רעדה (פזמון)
כה נשא האיש האמיץ את ראשו ואמר –
דיברות ה' לימדוני לא לעשות כל פסל.
הוא עמד בסירובו על אף עינוי גופו
אנשי המלך הרשעים פשטו את עורו
הוא הקריב את חייו אך לא הרכין ראשו.

המספר: כך הקריב הבן השני את חייו על מזבח אמונתו. אותו גורל היה אף נחלתם של בנה השלישי, הרביעי, החמישי והשישי של חנה. כאשר הצטווה הבן השלישי להשתחוות לפסל האבן, אמר: 'אלהינו ציוונו בתורה לא להשתחוות בפני אלים זרים'. הוא סבל את כל העינויים במלמלו את 'שמע ישראל' והקריב את חייו. הבן הרביעי השיב על צווי המלך באמרו: 'אלהי צווני להעלות עולה לאלהנו לבדו'. הבן החמישי נשא כפיו מעלה וקרא: 'שמע, ישראל, ה' אלהינו ה' אחד'. תשובתו של הבן השישי היתה: 'הלא ידעת כי יש רק אלהים אחד בשמים ובארץ. אין לנו עוד אלהים מלבדו'. כמו אחיו, הוא סבל את העינויים עד סופם ומת בראש מורם. נשמע זאת בשיר הבא:

שיר מס' 8

כך שלח המלך את חמשת בניה אל מותם.
הבן השלישי לא ציית למלך.
נשא כפיו ואמר 'שמע'.
אחיו, אמיץ כמוהו, לא שעה לחיים ולהנאות אחרות,
הבן החמישי צעד קדימה וכפר בכל אל אחר משום צווי אלהיו,
הבן השישי תקף את המלך במילים כדרבנות,
חמתו של המלך בערה בו והוא רצח את הבן בעינויים נוראים.

המספר: ונותר בנה השביעי של חנה. המלך ציווה עליו להשתחוות בפני הפסל, והבן ענה: 'נשבענו לאלהינו שלא נמיר אלהינו, ואלהינו הבטיחנו כי זרענו יהיה העם הנבחר מכל העמים וזכות זו לא תנתן לאחר'. על אף אכזריותו ורשעותו, נדהם המלך מאמונתו של הצעיר. כעת היה כבודו מונח על הכף, והעלה בחכתו תכסיס. בהטילו את טבעתו לרגלי הפסל, אמר:

שיר מס' 9 (חלק ראשון)

נער צעיר וענוג,
אל תהא עיקש
הרם את טבעתי שהתגלגלה לרצפה.
אך שמע הנער את דברי המלך
ידע את תכסיסו,
לא הרכיז ראשו בכפייה
ועמד בעקשותו.

המספר: סוף דבר פנה המלך אל חנה והפציר בה לשכנע את בנה לעשות כמצווה:

שיר מס' 9 (חלק שני)

או קרא המלך לחנה
וציווה כי תיתן עצה לבנה
זה בנך יחידך שנותר, ואין אחרים,
שכנעי אותו לא להיות כה עיקש

המספר: המלך סבר שחנה, לאחר שראתה במו עיניה את מותם של ששת בניה, תעשה להצלת בנה האחרון, אך לשוא. הלל לאשה אמיצה וגאה זו! ברוכה האם אשר הקריבה את שבעת בניה על מזבח אמונתה. וכך אמרה חנה לבנה:

שיר מס' 10

לך מעמי במהרה בני, רעי,
תהא אהבתך (לאלהיך) איתנה
ולבך אל יהא הפכפך לעבוד אלילים
לעולם תשרת את אלהיך
לך ואמור לאברהם אבינו היקר,
אתה בנית רק מזבח אחד להקרבת יצחק
ואני, האלמנה, בנית שבעה.

המספר: ואז, מוכת יגון ממות כל בניה, התמוטטה ארצה ונשמה את נשימתה האחרונה. יתבורך חנה, ויבורכו שבעת בניה, מלים אלה הדהדו כבאות מהרקיע.

שיר מס' 11 (המספר לצופים)
 עם נאמן, מדוע עצובים הנכם?
 האם ובניה ברוכים.
 שוכנים בקרבתו של אלהים,
 ובזכרונו הטביעו מסר
 שכן זכו בגאולה
 בהקריבם את חייהם למען אמונתם.

מנורת תנוכה, אזור בומביי, המאה העשרים, עץ, מוזיאון ישראל
 צילום: אברהם חי